

še nekaj: spopadi med preživelimi, konservativnimi, dogmatskimi strukturami in svobodomiselnimi sloji so vseskozi potekali na črti državljskih svoboščin, recivilizacije našega prostora, pravnosti sistema itd. Nacionalno vprašanje nikakor ni bilo v prvem planu. To ni zamejskih težav prav nič olajšalo, tu je bil položaj docela drugačen. A zaradi odsotnosti pluralizma v matičnem prostoru se z vsemi temi različnostmi ni bilo lahko soočiti, pravzaprav se sploh niso mogle natančno artikulirati in tematizirati.

Mislím pa, da se stvari dandanes vsaj na nekaterih področjih hitro in temeljito odpirajo. Na vseh koncih — od Celovškega Zvona do Naših razgledov — se širi samospraševanje o slovenstvu pa tudi o njegovi vlogi v jugoslovanskem prostoru in v srednji Evropi. S tem pa se spreminja tudi pogled matice na zamejstvo. Vedno bolj razpadajo vsakršne zakoličene fraze in apriorizmi, živimo v ozračju sproščenega spraševanja o vsem, z vedno manj samocenzurnih mehanizmov. Vse to odseva tudi v odnosu med matično in zamejsko literaturo. Na naši strani je vse manj pokroviteljskega in paternalističnega dobrikanja, ki je v resnici navadna potuha in obenem znamenje podcenjevanja. Na zamejski strani pa je tudi čutiti vse več naravne simpatije ali pa antipatije do posameznih literarnih tokov in osebnosti v Sloveniji, kar je gotovo prvi pogoj, če hočemo zbrisati ločnice, ki smo jih — oboji — sami umetno ustvarili. Seveda pa je še dolga pot do tistega časa, ko naslov našega srečanja, Na robu dveh kultur, ne bo več samo zlizana parola ali pobožna želja in ko tega roba ne bomo občutili več kot rano, temveč kot vez.

Ljubljana, 23. 9. 1986

O iskanju in izgubi centra

Koroško slovenska literatura mladih in osrednji slovenski kulturni prostor. Tri poti v svet.

Maja
Haderlap

Misel o mejah me preganja.

Bolj, ko se je bližalo srečanje, bolj sem cagovala, bolj sem se branila pisanja diskusijskega prispevka.

Nimam namena pisati znanstvene literarne raziskave, tudi mi je zelo težko govoriti samo o eni koroško slovenski literaturi, o tem, kar nam je skupnega. Prav tako mi preseda nacionalna problematika.

Govorila bi rada o literaturi, o miselni, duhovni, emocionalni in etični razsežnosti jezika, v katerem pišemo. Nimam namena povzematí diskusije o literaturi koroških Slovencev, ne trdim, da je pisanje izraz naše narodne samobitnosti, identitete, mislim, da ni pravično in umestno, če se neha razmišljanje o koroški literaturi z izpostavlja-

njem artističnih besednih konstruktov, ki da s svojo dozdevno absolutnostjo presegajo manjšinski vsakdan. Isto velja za diskusijo o narodnem vprašanju. Odbija me sivotvorna trdovratnost iskateljev enotnosti naroda, želja po uniformiranosti slovenstva, ki je sicer zgodovinsko gledano logična, pa kljub temu zaudarja po zadržem naporu, sploh pa bi na tem mestu nehala s takim in podobnim razmejevanjem.

Iskala sem in še vedno iščem tretjo pot, alternativo, ki bi lahko postala tvorna komponenta mišljenja, izhodiščna točka, ki bi mi omogočala iskanje centra in periferije. Eno tako izhodišče je pripoved koroške pisateljice Ingeborg Bachmann *Drei Wege zum See* — Tri poti k jezeru, tekst, ki mi je nanovo osmisli slovenščino in me tudi podprl pri iskanju slovenskega prostora, slovenske oddaljenosti in bližine. Moja zbliževanja z matičnim prostorom so se spreminjala z leti.

Ko sem bila majhna, sem govorila samo v lepenskem narečju, o pismeni slovenščini, če izvzamem molitvice in maše, sploh pa o nemščini ne duha ne sluha. Več sem vedela o nacistih kot o Nemcih, saj je doma pogovor pogosto krožil okoli nezaceljene rane, ki jo je bilo treba navzven skrivati. Meja je tekla po Mozganovem vrhu, prelaza ni bilo. Bilo pa je veliko švercarskih zgodbic in babica jih ni znala obdržati zase. Nekega dne so se domačini odpravili tja čez na romanje. Tudi jaz sem smela z njimi. Ker je bilo zgodaj zjutraj, sem prehod zaspala. Ko smo se pozno ponoči vračali, sem prav tako dremala. Zdi se mi pa, da sem kljub dremavosti zaznala, kako so se na meji zresnili obrazi, usločili hrbti, kako so postali gibi leseni, kako so oči lovile odbleske zaupljivosti v strogih obrazih graničarjev. Mene so bili veseli, saj sem s svojim spanjem odvrčala pozornost od vinskih flaš in štang cigaret, ki so jih imeli skrite pod sedeži. Komaj smo zapustili mejo, so se domačini v kombiju tako glasno in sproščeno odihavali, da sem se zbudila.

Slovenija, dežela Brezij in neskončno dolgih molitev, dežela umazanih stranišč in zakajenih gostiln.

Moški v kombiju so postajali zopni, včasih se je kdo tudi pokozljal. To se je nekajkrat ponovilo in čas je hitel.

V šoli sem se učila, da nisem ne to ne ono. Če me kdo vpraša, kaj sem, naj mu odgovorim, da sem Korošica. V nemščini pa sem se vadila na kolonijah kmečkih otrok na Jadranu, v Italiji. Tam sem prišla prvič v stik z nemškogovorečimi mladinci in se tudi z nekaterimi sprijateljila. Slovenščina mi je bila vsekakor bližja. Dišala je skrivnostno, tehtno. Nemščina me je takrat samo plašila s svojo pomembnostjo.

Potem pa so namestili v Lepeno novega učitelja. Ta je bil sicer bolj živčen, včasih celo napadalen, a znal je biti tudi igriv, predvsem se je rad igral s slovenščino. Ko mi je na koncu četrtega letnika podaril nekaj knjig, Finžgarja, Cankarja, Župančiča, Bevka, Jurčiča, sem jih slovesno nesla domov, jih oštevilčila in položila v nočno omarico ter jih v naslednjih dneh hodila gledat.

Z vstopom v Zvezno gimnazijo za Slovence se je marsikaj zakompliciralo. Bilo nas je precej in vsi smo se nečesa zavedali, neke čudne bolesi, bi rekla. Tam so gojili v nas sanjo, tam smo rasli v slovenske stvore.

Deželica na sončni strani Alp je zadobila obrise, sodili so k nam, nas podpirali. Nekajkrat na leto smo jih šli spoznavat.

Napolnili smo tokrat večji avtobus, se naučili nekaj pesmi in ločili na limanice matična srca. Zdelo se mi je smešno, ko sem se slišala štorckljati v pismeni slovenščini in obenem tako izdajalsko pogrkavati.

Bolj ko se je manjšinsko politična situacija v Avstriji zaostrovala, tem bolj sem čutila lastno pripadnost, se je zbegana in v strahu oklenila. Vključila sem se v mladinsko delo in delegacije so potovale gor in dol. Zasedanja so bila plodna, tovarništvo predpostavljeno. Mladi mučeniki smo stopali ožarjeni od zamejstva v toplo naročje matice in se potroštani vračali. Slovenija je postala dežela revolucionarnih tradicij, udarniških akcij, Slovenija je bila naseljena z ljudmi, ki so samoumevno govorili čarni jezik, za katerega smo se mi toliko bali. Slovenija, dežela, ki smo jo s svojo manjšinskostjo zavzeli v nekaj dneh in jo prav tako hitro tudi zapuščali, veseli, da lahko gremo to stran meje na pošteno kavo.

In ko so se začeli uveljavljati ideološki prepirčki, se nam je zahtevalo sloge, enotnosti, vedno spet smo izpostavljali željo po razumevanju in toleranci, ob vsaki, še tako neumestni priliki. Slovenska literatura se nam je kazala pod šifro heroičnega trpljenja, prezgodnje smrti in posthumne slave. Tarnali bi s Cankarjem, vriskali z Župančičem, v naših srcih je bilo vse zlato, kar se je slovensko svetilo.

Nekaj težavic in pomislekov se je že pojavilo, predvsem kadar smo se zblížali z nemško govorečimi Korošci, kam potovali.

V univerzitetnih mestih pa je slovenske študente in študentke po prvem revolucionarnem razmahu začel razjedati dvom in danes se še marsikak nov črv masti v njih. Tukaj je konec prve poti, ker se pričanja v teh mestih slovenski kulturni prostor razblinjati in je vse bolj podoben geografski, miselni usedlini. Tu se začanja druga pot, moje resnično iskanje slovenske biti ali nebiti, iskanje jezika in slovenske literature.

Ko se mi je zdelo, da vse bolj tonem v nemški prostor, sem veliko ugibala o Slovencih. Vzporedno z ugibanjem pa je postajal moj odnos do slovenstva bolesten. Študij, drug mišljenjski svet, avstrifikacija, vse, s čimer sem se soočala v teh letih, me je privedlo do vprašanja, ali naj odslej naprej pišem v nemščini, ali naj mi bo slovenski kulturni prostor samo kot posebna avantura, ali naj vrednotim tudi ta razkroj kot sestavni del neke daljnosežne narodne izkušnje. Predvsem pa me je izsiljevala slovenščina in mi dokazovala, da ni samo jezik, ki ga je mogoče tebi nič, meni nič odpozabiti.

Tretjo pot sem iskala v divergenci odpora in naklonjenosti.

Nekega dne sem med branjem Bachmannove nepričakovano zasledila prostor, v katerem sta se tako različni smernici srečali. Pripoved *Drei Wege zum See* sem brala prvič in bila zmedena; ko sem jo po letu dni brala drugič, sem bila presunjena; ko sem jo kar navrh brala tretjič, sem bila prepričana, da sem našla tla, na katerih se bo dalo še nekaj časa živeti, še o marsičem razmisliti.

Pisateljica se uvršča s pripovedjo v staroavstrijsko tradicijo Josepha Rotha in njegove Kapucinske grobnice, jo seveda aktualno presega, dopolnjuje. Tudi v tej pripovedi zavzema odločilno mesto potomec znamenite rodbine Trotta. Elisabeth Matri, mednarodno uveljavljena

fotografinja, hodi na sprehode k Vrbskemu jezeru in premišljuje o do-
slej nerazumljenih bolestih, ki se mešajo in prepletajo z osebami, s ka-
terimi se je srečavala v svojem življenju. Tekst je velika, krvaveča,
nesentimentalna in lucidna, do podrobnosti tankočutna študija o sanji
in o strahotah amputirane Avstrije, a ne samo Avstrije, tudi Srednje
Evrope, katere usodo pisateljica povezuje s svetovno. Tekst je lju-
bezenska zgodba s skorajda magičnimi odtenki.

Ko se Elisabeth spet nekoč odpravi na sprehod in se med potjo
ustavi, gleda tja čez Karavanke, kjer išče izgubljeni svet, v njem pa
ostanke spomina na Trotta, ki je napravil na Dunaju samomor, ker so
ga tako rekoč uničili jasnovidnost, večjezičnost, nacizem, dediščina
stare Evrope, pisateljica o tem pove: »... denn je besser sie ihn ver-
stand, desto mehr verschwand von ihm, was wirklich gewesen war und
die Geistersätze kamen von dort unten, aus dem Süden: Verschaff
dir nichts, behalt deinen Namen, nimm nicht mich, nimm dir niemand,
es lohnt sich nicht.«

(»Bolj ko ga je razumela, bolj je izginjal in z njim vse, kar je bilo,
in stavki strahov so prihajali od tam, z juga: Ne pridobivljaj si ničesar,
ohrani svoje ime, ne jemlji me, ne jemlji nikogar, ne splača se.«)

Na začetku referata sem namignila, da mi je Bachmannova osmi-
slila slovenščino, da mi je morda prav ta stavek povedal vse o jeziku,
ki sem ga dejansko občutila in ga še danes občutim na Dunaju kot
jezik duhov, ki je med svojim obstojem ponotranjil tudi izkušnjo, da
je ta hiša moja, pa vendar moja ni, da so predstave o varnosti, morda
celo o pripadnosti umišljene in varljive.

Misel je vodila naprej: »Es kam immer darauf an, wo man das
Wichtigste gerade suchte und Elisabeth hatte damals nicht auf alle
Sätze Trotts geachtet, der aus jenem sagenhaftem Geschlecht kam,
wo keiner darüber »hinwegkam«, und auch von seinem Vater wusste
sie durch ihn, dass er auch wieder einmal die Zeit nicht mehr verstan-
den hatte und zuletzt fragte: Wohin soll ich jetzt ein Trotta? als die
Welt wieder unterging, für einen Trotta im Jahr 1938.« (»Pomembnost
je bila tam, kjer si jo iskal, a Elisabeth takrat ni pozorno sledila Trotto-
vim stavkom, njemu, ki je izhajal iz rodu tistih, ki nikdar niso mogli
»preboleti«, in tudi o njegovem očetju je zvedela, da spet ni razumel
časa, da je samo spraševal: Kam pa sedaj, kje je moje mesto, kam z
rodbino Trotta, ko se je podiral svet v letu 1938.«)

Ponovno sem se oprijela jezika, ki s svojo eksistenco, s svojim
zvenom v Avstriji obuja spomin, v deželi Waldheimov in Haiderjev,
ki spet išče identiteto v pozabi, v udinjanju turističnim modam, v za-
molčavanju in izbrisovanju vsega, kar je drugačno, vznemirljivo, ne-
nemško. Spomin je vezan na jezik in tisti, ki pišejo v tem jeziku, tve-
gajo, da česa ne bodo mogli pozabiti, česa tudi nikdar preboleti.

S tretjim citatom pa bi zaključila svoja razmišljanja in končno
spregovorila tudi o periferiji in o centru.

»Denn sie wusste nur und auch genau, warum Familien wie die
Matreis aussterben sollten, auch dass dieses Land keine Matreis mehr
brauchte, dass schon ihr Vater ein Relikt war... Aber was sie zu
Fremden machte überall, war ihre Empfindlichkeit weil sie von der
Peripherie kamen und daher ihr Geist, ihr Fühlen und Handeln hof-
nungslos diesem Geisterreich von einer riesigen Ausdehnung ge-

hörten . . . Nur zufällig hatten sie ihre Staatszugehörigkeit . . . » («Vedela je samo in zelo dobro je vedela, da bodo družine Matrei izumrle, da jih ta dežela ne bo več potrebovala, da je bil celo njen oče že relik. Tujka je bila povsod zaradi svoje občutljivosti, ki jo je prinesla s periferije. Njen razum, njeno čutenje in njeni ukrepi so bili brezupno predani kraljestvu duhov, ki se širijo v prostranstvo . . . Po naključju sta imela tudi državljanstvo.»)

Mislím, da je na mestu, da sedaj govorim o zdravem obrobju in o bolnem centru, o rešilni občutljivosti in ranljivosti periferije in o okorni negibnosti centra. Še prej pa nekaj besed o slovenstvu, kot se mi kaže, ne glede na meje.

Na Slovence me veže izkušnja nezaščitenosti, majhnosti, nepomembnosti, izkušnja nasilja, raznarodovanja, pa tudi izkušnja trdovratnosti. Dolga je paradigmatična vrsta, ki nas druži v skupino s prevladujočimi skupnimi imenovalci. Iz teh izkušenj pa rastejo razne perverzije, izrodki, ki me odbijajo v vseh aktualnih fasteah slovenstva, v matici, zamejstvu in zdomstvu. Ena taka in morda značilna za koroške Slovence je narodno herojstvo, ki ima in je imelo svoje korenine v klerikalnem sadomasohističnem mučeništvu in je v resnici vse kaj drugega kot narodnoobrambno. Iz tega raste danes aktualno narodno žuganje, ki je na Koroškem zakrivilo del pervertirane, navzven obrnjene in površinske narodne zavesti, ki ustanavlja institucionalizirano slovenstvo in ne more preprečiti odtujevanja. Tako imenovano slovensko zdomstvo pa se še vedno ni emancipiralo od hladne vojne in ponekod prekriva ideologijo z nacionalnostjo, ki naj bi kar naenkrat premostila in ublažila vse delirije, v katerih so dandanes državni aparati. Najvišjo stopnjo je dosegla narodova individualizacija v SFRJ, kjer je državnotvorna, avtonomna in trenutno spoznava robove nacionalne, produkcijske in ideološke kritike. Slovenski narod se udejanja in Ljubljana razvija zavest slovenskega centra.

Izkušnja slovenstva na robu pa mi narekuje nekaj pomislekov, četudi ne morem zanikati želje po slovenskem centru, to ne. Ne morem pa se enotiti s slovenstvom, ki vlada, pa če se obrnem tako ali drugače, vedno me bo izdala pomanjkljivost, tudi jezikovna, vedno me bo tvorila periferija. S tem pa je ne vrednotim kot manjvredno, obratno, če pomislim, na marljivost centra v pavzanju nekaterih literarnih in literarnoznanstvenih mod, ki si skušajo že kar sproti graditi spomenike, potem se sprašujem, ali mar marljivost ni slaba lastnost. Matičarji se včasih vedejo kot vindišarji v svetovni literaturi. Hočejo se ji priključiti in so zato veliko bolj prilagodljivi, lastijo si resnico z neko čudno vehemenco, ki ne dopušča dvoma, ironije. Branje knjig naj bi bilo pravilno in usmerjeno, vsako literarno delo ima že znanstven repek, da ja ne bi šlo kaj postrani in mimo ustoličevanja. Težnja po stabilnosti, zglečnosti, uglajenosti, po nekíh trajnih, ahistoričnih vrednotah pa nas zamejce, ki smo cagavi, nezaupljivi, raztrgani, bolni, ne more potrebovati. Centri so oblastni in v povsem evropski tradiciji odbijajo in ignorirajo robove, kolikor se ti sami ne ukinjajo. Komaj pa postanejo robovi zanimivi, jih skušajo potegniti vase, jih kolonizirati.

Kaj je včasih bolj resnično od izkušnje, kaj nas veže bolj, kaj nas bolj ločuje? Kaj nam Slovincem preostaja sedaj, ko si išče prevratna zgodovina druge kontinente in je Evropa vse bolj na robu svetovnega

dogajanja, vse bolj manevrski prostor velesil in terorizma, kot pa samostojna, individualna sila? Kaj na primer pričakujemo od Srednje Evrope, od te blede cvetlice, ki uspeva v zatišju zgodovine in se ji približujemo, kot da je ne bi sami odločilno zaznamovali s svojo narodno izkušnjo? Kaj se je resnično spremenilo v odnosih narodov Srednje Evrope, ali drugače povedano, kaj je človek več kot kratica, znak, kaj so narodi več v globalnem pomenu?

Obujanje ječe majhnih narodov gre mimo cilja, dokler ne upošteva, tretje, svetovne komponentne. V dobi entindividualizacije je poudarjanje lastne identitete vsekakor subverzivno, nujno početje. A ne na račun spomina, zgodovinske pozicije, ki jo morejo Slovenci zaobjeti samo, če upoštevajo lastne robove, če upoštevajo ranljivost in ogroženost majhnega. Kot rečeno, Evropa je svojo vlogo odigrala in mi, ki smo kolikor toliko odnesli pete, a ne samo mi, naj ji pojemo hvalospeve, brez razumevanja za druga dogajanja v svetu? In ali nima literatura Slovencev svoje mesto v Evropi, v svetu, da govori o izkušnji majhnosti in ovrženosti?

To mi narekuje periferija.

Misel je vez med vsemi literaturami sveta in o njej sem danes hotela govoriti kot o sestavnem delu literarnega ustvarjanja, ker jo nekateri še vedno gledajo postrani, ker je neoprijemljiva in krhka, obnem pa nepopisno vztrajna. Končno pomeni tudi več. Zato od literature, pa naj nastaja kjerkoli, posebno pa še od slovenske, pričakujem več, torej vse, nič več, nič manj.

Koroška slovenska literatura in avstrijski literarni prostor

Jani
Oswald

Najbrž se zdaj spuščam v tvegano početje, da analiziram odnos slovenske literature na Koroškem do avstrijskega kulturnega prostora, ker na to razmerje vpliva vrsta zunajliterarnih in protiliterarnih dejavnikov, rekel bi celo, da tvorijo ta odnos v prvi vrsti politični in gospodarski faktorji. Kolikor in kako se nazadnje pretaka tudi kultura oz. literatura prek teh kanalov, se to

dogaja bolj ali manj mimogrede in je pravzaprav v celoti manj pomembno, čeprav v marsičem tipično. Torej — naša literatura in avstrijska kultura. Kaj pa je sploh »avstrijska kultura«? Če jo pojmuje kot tipiziran, individualiziran, umetniški izraz neke družbene zavesti, bomo morali nujno spraševati po avstrijski zavesti. Avstrijci so se kljub dolgim in mogočnim državnim tradicijam, kljub znamenitim kulturnim koreninam le mukoma, počasi in večidel proti svoji volji dokopali do lastne nacionalne identitete. Odpopkovanje od nemštva še vedno ni končano — zaradi jezika najbrž nikoli ne bo — in še vedno zaostaja npr. za nemško govorečo Švico. Pa vendar govorimo npr. o